

TRENDEK ÉS TÉVHITEK*

Elemzés a görög felsőoktatás egy jellemzőnek hitt sajátosságáról

Bevezetés

Az 1997–98-as tanévben elnyertünk egy TEMPUS-ösztöndíjat az Athéni Egyetemre, ahol Fokasz Nikosz javaslatára – akkori kutatási témánkhoz részben kapcsolódva – a görög felsőoktatással kezdtünk foglalkozni. Még pontosabban azzal a kérdéssel, hogy Görögországnak az Európai Unióhoz történő csatlakozása milyen módon és milyen mértékben érintette a görög felsőoktatás finanszírozását. A téma rendkívül érdekesnek bizonyult. Hamar kiderült, hogy az oktatás – és leginkább a felsőoktatás – kérdéseivel nemcsak sok görög társadalomtudós foglalkozik, hanem a téma szinte az egész görög társadalom érdeklődésének középpontjában áll. Ennek a különös érdeklődésnek hosszú időre visszanyúló történelmi és politikatörténeti okai vannak.

A modern görög állam oktatáspolitikájának alakulása mindig szorosan összefüggött az ország politikatörténetének eseményeivel. Az újonnan létrehozott Görögország politikai erői nagy részben megegyeztek a török uralom alatti idők hatalmasságaival. Bár nem voltak képesek megakadályozni egy centralizált állam létrehozását, megőrizték családi és személyes befolyásukat, kapcsolataikat, és így a korábban kialakult kliens–patrónus viszonyok tovább élhettek. E viszonyok formája azonban jelentősen megváltozott az évtizedek folyamán. Míg a XIX. században és a XX. század első felében a patronálás forrása a család saját jövedelme volt, addig az 1950-es években a saját források mellett megjelentek az állami költségvetés manipulálásával szerzett pénzeszközök, sőt az 1970-es évek második felétől ez utóbbi forma lett az uralkodó. A görög politikai rendszer eme sajátossága jelentős mértékben hozzájárult a költségvetés állandósult deficitjéhez. Az 1990-es évekre a helyzet tarthatatlanná vált, jórészt az Európai Unió szigorú elvárásai miatt, illetve azért, mert az Európai Monetáris Unió konvergenciakritériumai így semmiképpen sem voltak teljesíthetőek.

Görögországban az állam befolyása a legkülönbözőbb területeken, így a redistribúciós folyamatban is mindig nagy volt. A köztisztviselői kar létszámának felduzzadása egyfajta „fejlődés nélküli növekedésként” írható le, ami azt jelenti, hogy a növekedés nem az állam működésének tényleges szükségleteiből, hanem a köztisztviselői státushoz kötődő privilégiumokból fakadt. A kliens–patrónus kapcsolatok továbbélése következtében egy állami pozíció megszerzése Görögországban nemcsak fix fizetést, és ezáltal egyfajta anyagi biztonságot, hanem presztízt, befolyást és rendkívül hasznos személyes kapcsolatokat is jelentett és jelent még ma is. Ezért

* A tanulmány az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében közösen írt szakdolgozatunk alapján készült. Ezúton szeretnénk megköszönni konzulensünk, Fokasz Nikosz segítségét. Köszönjük továbbá Székelyi Máriának a cikk megírása során nyújtott értékes segítségét.

nem csoda, hogy az oktatás a görögök számára mindig is a felfelé irányuló mobilitás legfontosabb csatornája volt és maradt. A szülők azon vágya, különösen vidéken, hogy gyermekeik náluk magasabb végzettséget szerezzenek, széleskörűen dokumentált jelenség Görögországban. Csak a gyermekek által elérendő végzettségi szint változott az évtizedek folyamán: míg a század első felében az álmom a középfokú végzettség elérése volt, addig mára már az egyetemi végzettség megszerzése a cél. A felsőoktatás iránti nagy társadalmi igény, a felsőoktatási rendszer eltolódása az általános, nem speciális szakismereteket nyújtó képzési irányok felé, valamint a szakoktatás permanensen alacsony presztízse definiálja azt a kontextuális mezőt, amelyben a köztisztviselők kar specifikumai értelmezhetők.

A görög iskolahálózat alapjainak megeremtésében az első lépéseket Görögország első kormányzója, I. Kapodisztriasz tette meg. Az 1830-as évek folyamán a népiskolák és a gimnáziumok felállításáról, valamint az Athéni Egyetem alapításáról szóló rendeletekkel tulajdonképpen megeremtődtek a oktatási rendszer intézményi keretei. Az ekkor kialakult oktatási rendszer már rendelkezett néhány olyan vonással, amely a XX. században is meghatározó volt. Először is az államapparátusra jellemző központosítás az új görög oktatásügyre is kiterjedt. Másodszor a szakiskolák hálózata nem épült be szervesen a hivatalos oktatásügy rendszerébe, ezen iskolák létezése marginális jellegű maradt, ebből következően az iskolarendszer egysíkú volt, mivel az általános képzést helyezte előtérbe a szakképzés rovására. Harmadszor pedig a vertikális kényszerpálya jelleg, az egyes oktatási intézmények közötti átjárhatatlanság jellemezte.

A görög oktatási rendszer kétségtelenül rendkívül torzult, és rengeteg állandósult problémával küzd, így Görögországban mindig is teljes volt a konszenzus: az oktatási rendszer reformra szorul. Azonban a javasolt megoldások, amelyeket mindig az aktuális javaslattevő politikai hovatartozása határozott meg, nagyon is különböztek egymástól. Sajnálatos módon az oktatással kapcsolatos törvényhozás mindig a pártpolitikai csatározások színtere volt, és emiatt számos reformkísérlet hamar kudarcba fulladt.

A görög oktatási rendszer reformjának két alapvető megközelítése létezett. A konzervatív irányzat elfogadta az oktatási rendszer alapvető filozófiáját, és reformtervekük csak az alkalmazott módszerek megváltoztatására korlátozódtak. Érdeklődésük középpontjában a gimnázium állt, amelyet a hellén-keresztény kultúra tartópilléreinek tartottak, és úgy gondolták, hogy a szakképzés összeegyeztethetetlen a hellén-keresztény kultúrával és ellentétes a művelődés fogalmával. Ezzel szemben a liberális álláspont képviselői alapvető változtatásokat és modernizációt követeltek. Az általuk előterjesztett reformok fő célkitűzései az oktatás demokratizálása, a *dimotiki* (élő nyelv) bevezetése és a szakoktatás fejlesztése voltak.

A görög oktatástörténet alapvető ellentmondása az volt, hogy bár a mindenkori kormány és ellenzéke is egyetértett abban, hogy a görög oktatási rendszer átfogó reformra szorul, ez 1976-ig érdemben nem valósult meg. Ekkor azonban, engedve a kor sürgető kihívásainak, a konzervatívok tulajdonképpen a liberálisok által már előkészített reformokat fogadták el. A reformok előterjesztőinek legfőbb célkitűzése az volt, hogy fejlesszék a szakoktatás rendszerét, és lehetőleg minél több diákot tereljenek az oktatás ezen irányába. Tették azonban mindezt úgy, hogy a szakoktatás egyenjogúsítása nem történt meg, és bizonyos oktatási szintek és intézmények kö-

zött az átjárást teljesen lehetetlenné tették. A társadalom széles rétegeiben továbbra is fennmaradt az a nézet, mely szerint a szakképzés a tömegeknek való, a gimnáziumi humán oktatás és így a továbbtanulás lehetősége viszont a kiválasztottak privilégiuma. Ennek következtében az 1976-os reformok ezen rendelkezései is csak igen korlátozott mértékben érvényesülhettek.

Mivel az egyetemet végzettek 70–90 százaléka az államigazgatásban helyezkedik el, Görögországban az állam nemcsak a legnagyobb munkáltató, hanem az oktatás legjelentősebb finanszírozója is. Az államigazgatás látványos növekedésének a jövőben azonban határt szab az oktatási rendszer és a munkaerőpiac, valamint a gazdaság változó szükségletei között tátongó szakadék.

A görög oktatási rendszerről szóló angol nyelvű irodalom feldolgozása során azt tapasztaltuk, hogy a nézőpontok és megközelítésmódok különbözősége ellenére a görög felsőoktatásnak van egy olyan jellegzetessége, amelyet majdnem minden oktatással foglalkozó szerző megemlít, nevezetesen, hogy a görög felsőoktatásban tanulók aránya magasabb, mint azt az ország gazdasági fejlettsége alapján várhatnánk. A gazdasági fejlettség szintjét a kutatók általában az ország bruttó nemzeti termékével (GNP) vagy bruttó hazai termékével (GDP) mérték. A szerzők számos adatot és ábrát publikáltak annak alátámasztására, hogy Görögországban a felsőoktatásban tanulók aránya legalább olyan magas vagy még magasabb, mint a fejlett nyugat-európai országokban. Álljon itt néhány idézet az említett jelenség illusztrálására:

„Más országokkal összehasonlítva, Görögországban a beiratkozott hallgatók népességhez viszonyított aránya az egyik legmagasabb. ... Véleményünk szerint, ... az egyetemi hallgatóknak a teljes népességhez viszonyított aránya, az egyetemi hallgatók iskoláskorú népességhez viszonyított aránya illetve a bruttó hazai termék (GDP) bizonyos részére eső egyetemi hallgatók száma megfelelőek arra, hogy megmutassák, vajon a »túlképzés« trendje továbbra is jellemzi-e a felsőoktatást. ... Ha a beiratkozott hallgatók arányát a GDP-hez viszonyítjuk, akkor Görögország az első három ország között van, míg ha a felsőoktatásban tanulók számát a teljes népességhez, vagy a teljes iskolás korú népességhez viszonyítjuk, akkor Görögország az utolsó három ország között foglal helyet (lényegesen lemaradva a többtől)» (Gavroglu 1981: 98-99).

„A látványos »túliskolázás« Görögországban még szembeűnőbb, ha a beiratkozott hallgatók számát a GNP-hez viszonyítjuk» (Tsoukalas 1981: 110).

„Megalapozott az az állítás, hogy Görögországban a mindenkori gazdasági fejlettségi szinthez képest túlságosan magas az iskolázottsági arány» (Loumbos 1996),

Tanulmányunkban a kilencvenes évekre vonatkozóan követjük nyomon a GDP és a hallgatói arány trendvonalait, melyeket a világ számos országából származó adatok segítségével határoztunk meg. A trendvonalakból kirajzolódó „főáram” és a görög adatok összevetéséből foglalunk állást abban a kérdésben, hogy a kilencvenes években érvényesek voltak-e azok a megállapítások, melyekre a bevezetőben hivatkoztunk.

Empirikus vizsgálat

Első lépésként azt vizsgáljuk, hogy a felsőoktatási beiratkozási arányok Görögországban a kilencvenes években¹ tényleg magasabbak voltak-e, mint amit az ország GDP-ben mért gazdasági fejlettsége alapján várnánk. A görög kutatók gondolatmenetét követve, nem foglalkozunk ehelyütt azzal a kérdéssel, hogy vajon elegendő-e az egy főre jutó GDP-vel jellemeznünk az országok gazdasági fejlettségi szintjét.

Adatok és alapvető megfontolások

Adatainknak két követelménynek kellett eleget tennie: először is sok országról szertettünk volna adatokat gyűjteni, másodsor pedig ezeknek az adatoknak összehasonlíthatóknak kellett lenniük abban az értelemben, hogy amennyire csak lehetséges, ugyanazon a statisztikai rendszeren alapuljanak. Következésképpen választásunk az UNESCO és az ENSZ statisztikai évkönyveire esett.

Először kiválasztottunk 102, különböző kontinenseken található és egymástól nagyon eltérő fejlettségi szintű országot, de számuk végül is 72-re csökkent, mert kihagytuk az elemzésből azokat az országokat, amelyek valamelyik indikátor esetében nem rendelkeztek adattal. A kizárt országok magukban foglalták az alacsony színvonalú adatszolgáltatással rendelkezőket, illetve azokat az országokat, amelyek 1990–1995 között váltak független államokká, és hivatalosan nem rendelkeztek mindkét évre vonatkozóan elkülönített adatokkal.

Annak érdekében, hogy megvizsgáljuk, vajon a görög kutatók fent idézett nézetei tarthatóak-e az 1990-es és az 1995-ös évekre vonatkozóan, az országok egy főre jutó amerikai dollárban mért GDP-jét és az oktatási mutatókat diagramokon ábrázoltuk.² Meghatározva a diagramokon a pontthalmaz középvonalát, körvonalazódik a fejlődés főárama,³ amely hozzásegít bennünket ahhoz, hogy verifikáljuk vagy falszifikáljuk kiinduló hipotézisünket. Ha Görögország a gazdasági fejlettség tekintetében a fejlődés főáramában vagy az alatt helyezkedik el, akkor elvetjük azt a hipotézist, hogy a gazdasági fejlettséghez képest magas a felsőoktatásban tanuló hallgatók aránya, ha a főáram felett van, akkor megtartjuk a hipotézist.

¹ Az évkönyvekben 1995-ig találtunk elegendően sok országra vonatkozó adatokat.

² Mivel az általános trend sem az oktatásban, sem a gazdasági növekedés tekintetében nem változott mélyrehatóan 1990 és 1995 között, az 1995-re vonatkozó diagramokat csak a mellékletben közöljük. Az 1995-re vonatkozó, tanulmányi területekre bontott adatok Görögország esetében nem álltak rendelkezésre.

³ A fejlődés főáramát a középvonal körüli sávként definiáljuk. A görög kutatók logikájának megfelelően elfogadjuk azt a nézetet, miszerint a gazdasági fejlettség és a felsőoktatás mérőszámai szoros kapcsolatban vannak.

Az elemzésben általunk használt indikátorok a következők:

- százezer lakosra jutó hallgatók száma a felsőoktatásban,
- a felsőoktatás bruttó beiratkozási arányai a megfelelő korú népesség százalékában,⁴
- a felsőoktatásban tanulók száma az ISCED-szinteknek⁵ és tanulmányi területeknek megfelelő bontásban.

Az indikátorok értékeit mindkét tengelyen logaritmikus léptéket alkalmazva ábrázoltuk.⁶ Az ilyen skálák használatát az indokolja, hogy a közép vonal meredeksége csak ebben az esetben független a mutatók mértékegységeitől. A közönséges léptékben ábrázolt pontthalmazok közép vonalainak meredeksége csak akkor lenne összehasonlítható, ha az indikátorokat ugyanabban a mértékegységben mérnénk.

Az adatok bemutatása

Ebben a részben számos diagramot közlünk az oktatási indikátorok és az országok egy főre jutó GDP-jének összefüggéséről⁷. Ezek az adatok 1990-ből származnak.

Az 1. ábrán a következő két változó értékének logaritmusát ábrázoltuk: az abszcisszán az egy főre jutó GDP, az ordinátán a felsőoktatásba beiratkozott hallgatók százezer lakosra jutó száma. A közép vonal meghatározásához többféle függvényt próbáltunk illeszteni: lineárist, logaritmikust, különböző fokú polinomiális függvé-

⁴ A bruttó beiratkozási arány a beiratkozottak – kortól független – teljes száma osztva az adott oktatási szintnek megfelelő hivatalos korcsoport létszámával. A felsőoktatásra érvényes arányokat annak az öt éves korcsoportba tartozó népességnek a százalékában fejezik ki, amely a középiskola befejezésének hivatalosan megállapított életkorát követi.

⁵ A felhasznált definíciók az Oktatás Nemzetközi Standard Osztályozásának (*International Standard Classification of Education*, ISCED) 1976-os változatán alapulnak. Ezt az osztályozási rendszert, 1997-ben módosították, azonban az általunk vizsgált időszakban még az 1976-os klasszifikáció volt érvényben. Az ISCED által meghatározott 5. 6 és 7-es kóddal ellátott három szint kategóriát a következőképpen definiálták:

5. szint: Ehhez a szinthez olyan oktatási programok tartoznak, amelyek nem nyújtanak első egyetemi diplomával egyenértékű képzettséget. Az ilyen típusú programok általában gyakorlati orientációjúak, arra hivatottak, hogy felkészítsék a hallgatókat azokon a szakterületeken, amelyeken később felsőfokú képzést szerezhetnek.

6. szint: Ehhez a szinthez olyan oktatási programok tartoznak, amelyek az első egyetemi diplomához vagy azzal egyenértékű képesítéshez vezetnek (BA és MA; Magyarországon egyetemi diploma, vagy főiskolai oklevél.)

7. szint: Ehhez a szinthez olyan oktatási programok tartoznak, amelyek posztgraduális diplomához vezetnek.

Ebben az elemzésben mi csak a 6. szintre vonatkozó adatokat használtuk.

⁶ Az alábbi diagramokon a megfelelő indikátorok értékének logaritmusát ábrázoltuk mind a vízszintes, mind a függőleges tengelyen közönséges léptéket alkalmazva. Ennek eredményeképpen ugyanolyan pontthalmazokhoz jutottunk, mintha kétszeres logaritmikus léptékű diagramokon az indikátorok eredeti értékét ábrázoltuk volna. Erre a változtatásra azért volt szükség, mert az elemzéshez használt szoftver a fejlődés főáramának meghatározásához szükséges közép vonalak illesztésekor a kétszeres logaritmikus léptékű diagramokat nem tudta kezelni.

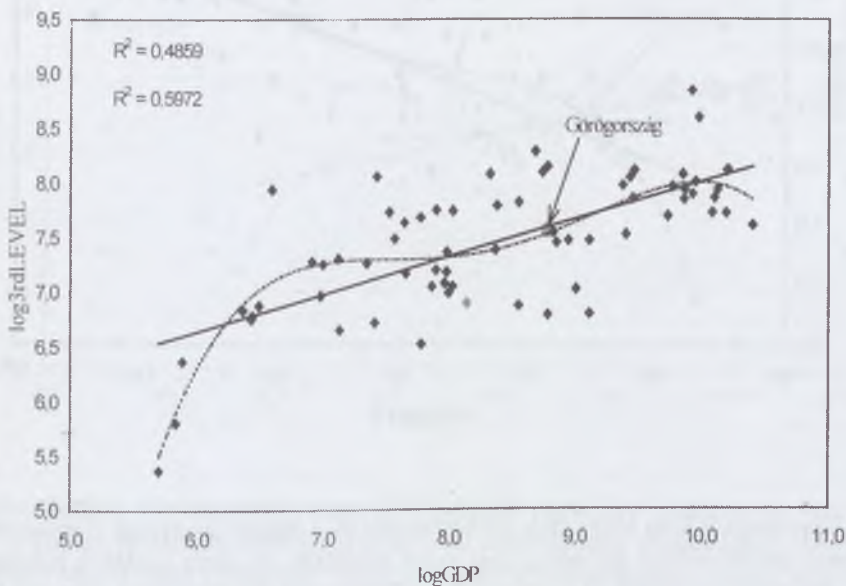
⁷ A felsőoktatási részvételi arányokat és az egy főre jutó GDP értékeit mutatja a Melléklet 1. táblázata.

nyeket, exponenciális és hatványfüggvényt. Célunk az volt, hogy megtaláljuk az R^2 szerint legjobban illeszkedő görbét, és nem az, hogy egy olyan görbét határozzunk meg, ami alkalmas lenne a fejlődés egy gazdasági modelljének meghatározására. Bármilyen illesztett görbe megfeleltethető a két változó közötti valamilyen speciális kapcsolatnak. Célunk nem az volt, hogy erre a kapcsolatra rámutassunk, hanem, hogy meghatározzuk a fejlődés főáramát.

Végül a lehetséges görbék közül kettőt választottunk: a lineárist és a negyedfokú polinomiálist. Az elsőt azért, mert valamiféle viszonyítási alapként szolgálhat, a másodikat pedig azért, mert mind közül ennek volt a legmegfelelőbb az illeszkedése.⁸ Ahogy az az 1. ábrán látható, a középvonalat többféleképpen meghatározva Görögország mindig a középvonal által kijelölt fejlődési főáramban található.

1. ábra

Az egy főre jutó GDP és a felsőoktatásba beiratkozott hallgatók száma százezer lakosra nézve (1990)

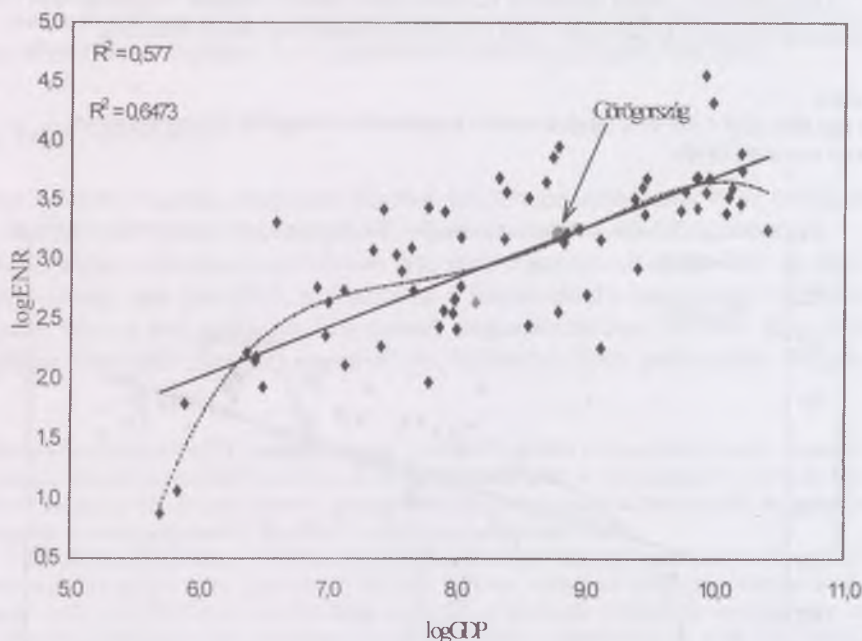

⁸ Bár az ötöd-, illetve a hatodfokú polinomiális függvények illeszkedése jobb volt, mint a negyedfokúé, a többszörös korrelációs együttható értékének növekedése és a görbék alakjának változása olyan kicsi volt, ami nem tudta ellensúlyozni az egyenletek komplexitásának növekedését, és ezek használata Görögországnak a főáramhoz viszonyított pozícióján sem változtatott volna.

A 2. ábrán a következő két változó értékének logaritmusát ábrázoltuk: a vízszintes tengelyen az egy főre jutó GDP, a függőleges tengelyen a felsőoktatásba beiratkozott hallgatók bruttó aránya a megfelelő korcsoport százalékában. A fent leírt módszernek megfelelően a 2. ábrán bemutatott görbéket választottuk. Az ábra világosan mutatja, hogy Görögország ténylegesen a középvonalon fekszik.

2. ábra

Az egy főre jutó GDP és felsőoktatásba beiratkozott hallgatók bruttó aránya a megfelelő korcsoport arányában (1990)

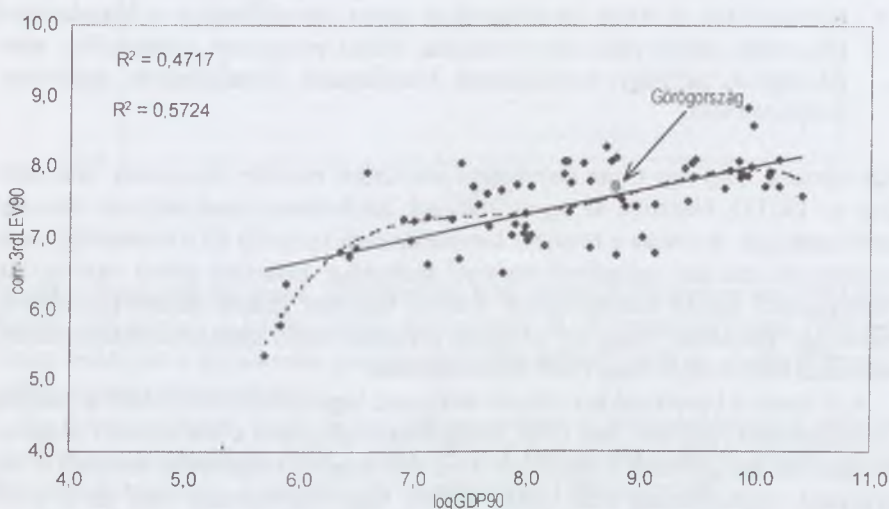

Az egyetemekre való többszörös túljelentkezés és a magánegyetemek alapításának tilalma következtében sok görög diák tanul külföldön. A görög családok hatalmas pénzüsszegeket költenek el gyermekeik külföldön való iskoláztatására. Bár sok kutató utal a görög felsőoktatás eme sajátosságára, statisztikai elemzéseikben nem találtunk utalást arra nézve, hogy az általuk használt hallgatói arányok magukban foglalják-e a külföldön tanuló diákokat is. Szerettük volna korrigálni adatainkat a külföldi felsőoktatási intézményekben tanuló diákok számával, azonban csak igen korlátozott számú országra vonatkozóan álltak rendelkezésre ilyen adatok, nevezetesen Belgium, Dánia, az Egyesült Királyság, Franciaország, Görögország, Németország, Norvégia, Olaszország, Portugália, Spanyolország esetében. Ezeknél az országoknál a közölt adatoknak megfelelően a hallgatói létszámadatok korrigálására egy egynél nagyobb szorzót alkalmaztunk, azok az országok pedig, amelyek esetében nem rendelkezünk adatokkal, egyes szorzót kaptak. Ez azt jelenti, hogy a következő ábra nem a tényleges viszonyokat tükrözi, azaz nem azt az állapotot, mintha minden

országra rendelkezésünkre álltak volna a külföldön tanuló diákokra vonatkozó adatok. Ennek ellenére a diagram közzlése nem haszontalan, hiszen ha minden országra nézve rendelkezünk volna adatokkal, akkor azok az országok, amelyeknek vannak külföldön tanuló diákjaik mind egynél nagyobb szorzót kaptak volna. Ebben az esetben az ordináta mentén „magasabb” pozíciót foglaltak volna el, míg Görögország – hiszen az ő szorzója nem változott volna – ugyanazon a helyen maradt volna. Ezért ha Görögország a következő ábrán a főáramban van, akkor biztosan ott lenne akkor is, ha minden ország esetében rendelkeznénk a tényleges adatokkal.

1. ábra

Az egy főre jutó GDP és a felsőoktatásba beiratkozott hallgatók száma százezer lakosra nézve (korrigálva a külföldön tanuló hallgatók arányával) (1990)

A fenti ábrák a felsőoktatásbeli összesített hallgatói arányokra vonatkoznak, ennél fogva nem szolgálnak semmiféle információval a felsőoktatás struktúrájáról. Ahogy az előző fejezetekben kifejtettük, Görögországban a szakoktatásnak mindig negatív volt a megítélése, és ezért keveseket vonzott.

A görög felsőoktatásban az általános és a humán szakok dominálnak, egyrészt a klasszikus műveltségismerés továbbélése folytán, másrészt azért, mert az itt szerzett képesítések lehetővé teszik, hogy birtokosuk az államigazgatásban helyezkedjen el, ami Görögországban hagyományosan a társadalmi mobilitás legfőbb csatornájának számított. A görög kutatók széles körben elfogadott nézete, hogy a görög felsőoktatás struktúrája nagyon specifikus, nevezetesen, hogy az általános szakok⁹ felé

⁹ Általános szakok alatt azokat a szakokat értjük, amelyek a közalkalmazotti szférában vagy az államigazgatásban való elhelyezkedést tesznek lehetővé a végzett hallgatók számára, illetve a klasszikus humán műveltségismerés hordozói.

torzult. Ezért szükségesnek tartottuk, hogy ne csak a kumulált beiratkozási arányokat vizsgáljuk meg, hanem a szakonként bontottakat is.

A következőkben az alább felsorolt szakokkal¹⁰ foglalkozunk:

- Neveléstudomány és tanárképzés: általános tanárképzés, szakmai tárgyakra specializált tanárképzési programok, neveléstudomány.
- Bölcsészet, vallás és teológia: nyelv és irodalom, nyelvészet, összehasonlító irodalom, fordító- és tolmács-képző programok, történelem, régészet, filozófia. Vallás és teológia.
- Jog: jog, közjegyzői és bírói képzés, jogtudomány.
- Társadalom- és viselkedéstudomány: társadalom- és viselkedéstudomány, közgazdaságtan, demográfia, politológia, szociológia, antropológia, pszichológia, földrajz, néprajz.
- Kereskedelmi és üzleti adminisztráció: üzleti adminisztráció és kereskedelmi programok, könyvvitel, könyvvizsgálat, titkári programok, elektronikus adatfeldolgozás, pénzügyi menedzsment, közigazgatás, államigazgatás, intézményi adminisztráció.

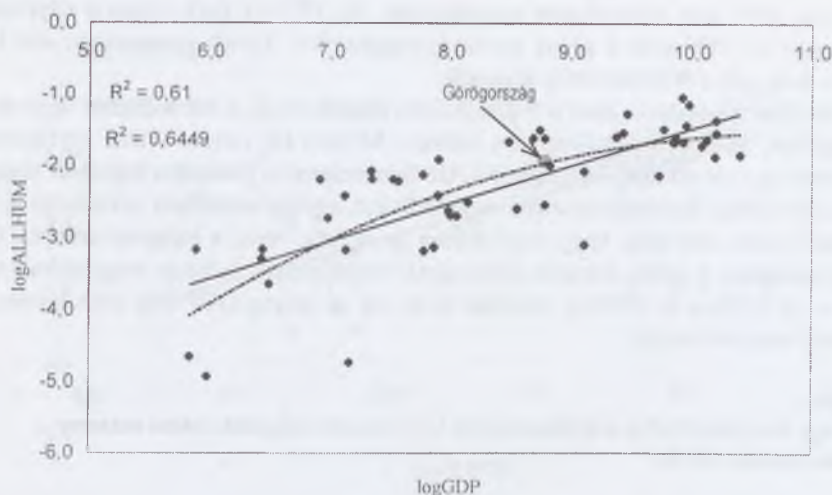
Azt várnánk, hogy egy olyan konzisztens statisztikai rendszer használata, mint amilyen az ISCED, biztosítja az egyes országok felsőoktatási struktúrájának összehasonlíthatóságát. Azonban e rendszer használata nem számolta fel a nemzetközi szervezeteknek adatokat szolgáltató nemzeti statisztikai hivatalok eltérő osztályozási rendszereiből fakadó különbségeket. Ezért a fent leírt szakok adatait kumuláltuk, mivel úgy gondoljuk, hogy így az egyes országok eltérő statisztikai besorolásából származó különbségek nagy része kiküszöbölhető.

A 4. ábrán a következő két változó értékének logaritmusát ábrázoltuk: a vízszintes tengelyen az egy főre jutó GDP, a függőleges tengelyen a fent említett szakokra beiratkozott hallgatóknak a megfelelő korú népességhez viszonyított arányát. A középvonal meghatározása után tisztán látszik, hogy Görögország nem tér el a főáramtól.

¹⁰ A szakok besorolását és a definícióik meghatározását nem mi végeztük, hanem az ISCED által meghatározottakat használtuk fel. A kiválasztott tanulmányi területek hallgatóinak létszámát és a felsőoktatáson belüli arányát tartalmazza a Melléklet 2. táblázata.

4. ábra

Az egy főre jutó GDP és a kiválasztott szakokra beiratkozott hallgatók összevont aránya a megfelelő korcsoporthoz viszonyítva (1990)

Ahogy a fenti ábrákon látszik, Görögország nem csupán a főáramban van 1990-ben, hanem ténylegesen a középvonalon helyezkedik el. Következésképpen 1990-ben Görögországban a beiratkozási arányok pontosan akkorák, mint az ország fejlettségi szintje alapján várható érték.

Ez felveti a kérdést, hogy ha az 1980-as években a görög beiratkozási arányok ténylegesen túl magasak voltak, ahogyan azt a fent idézett kutatók állítják, akkor hogyan lehetséges egy ilyen számottevő változás az 1990-es évekre.

Először logikai úton próbáltuk megközelíteni ezt a problémát. Kétféle változóval van dolgunk: GDP és hallgatói arányok. Ahhoz, hogy a legegyszerűbb esetet tanulmányozhassuk, az egyik változót rögzítettnek kell feltételeznünk.

Tegyük fel, hogy a gazdasági fejlettségi szintek rögzítettek, és a változás csak a hallgatói arányokban történt. Akkor a feltételezett jelenség (tudniillik hogy Görögország a főáramban található az 1990-es években, miközben a görög elemzők ennek ellenkezőjét állítják az 1970-es és 1980-as évekre vonatkozóan) csak úgy következhetett be, hogy a többi országban nagyon gyorsan növekedett a beiratkozott hallgatók aránya, míg Görögországra egy sokkal lassabb változás volt jellemző. Ahhoz, hogy ezt a lehetőséget megvizsgálhassuk, kiszámítottuk a beiratkozási arányok változását az 1970 és 1980, 1980 és 1990, és végül 1970 és 1990 közötti időszakban. Görögországra vonatkozóan minden esetben az átlag körüli¹¹ értéket kaptunk, ezért hajlunk arra, hogy ezt a magyarázatot elvessük.

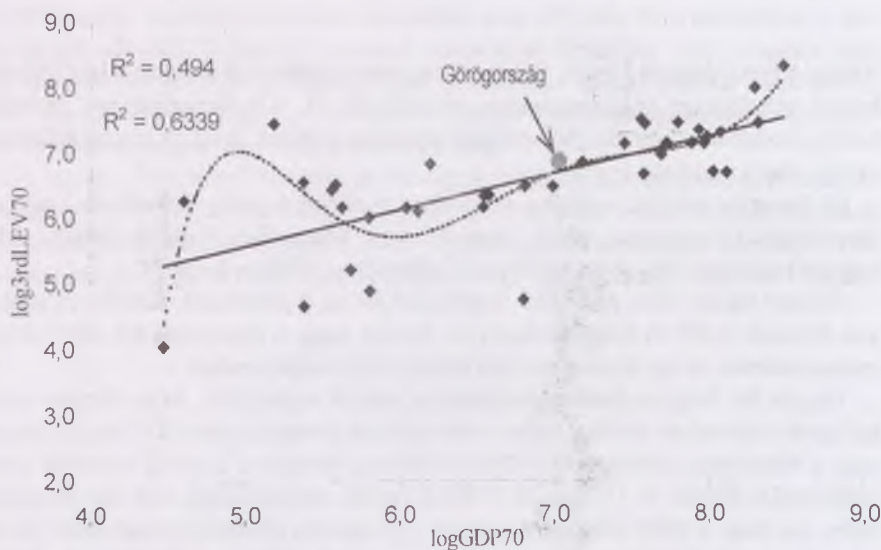
¹¹ Annak érdekében, hogy elkerüljük az extrém értékekből adódó torzításokat, a szélsőséges értékekkel rendelkező országokat kizártuk a számításainkból.

A másik mód arra, hogy a görög adatok lezuhanjanak a főáram középvonalára, az lehetett volna, hogy Görögországnak sokkal gyorsabban kellett fejlődni, mint a többi országnak, rögzített hallgatói arányokat feltételezve. 1974-ig Görögország gazdasági teljesítménye az egyik legdinamikusabb volt a háború utáni Európában. Azonban a helyzet 1974 után drasztikusan megváltozott. Az 1970-es évek végén a növekedés lelassult, és 1980 után a görög gazdaság összeomlott. Ennek ismeretében arra hajlunk, hogy ezt a feltételezést is elvessük.

Mindkét elgondolás azon a feltételezésen alapult, hogy a két indikátor egymástól független, de ez nyilvánvalóan nem tartható. Mivel a két változó értéke egyidejűleg, de nem egyforma mértékben változik, Görögországnak a főáramba kerülését magyarázó két előbbi gondolatmenetünk egyszerűsített logikai modellnek tekinthető. Ezért szükségesnek tartottuk, hogy empirikusan teszteljük, vajon a hallgatói arányok Görögországban, a görög kutatók állításainak megfelelően, valóban magasabbak voltak-e az 1970-es és 1980-as években mint, azt az ország GDP-ben mért fejlettségi szintje alapján várnánk.

5. ábra

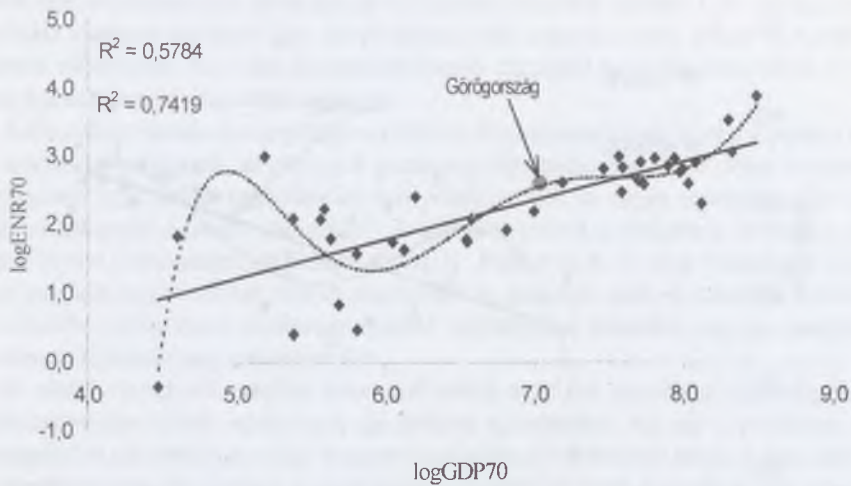
Az egy főre jutó GDP és a felsőoktatásba beiratkozott hallgatók száma százezer lakosra nézve (1970)¹²

¹² Az 1970-re vonatkozó diagramokon a lineáris függvények mellett hatodfokú polinomiális függvényeket használtunk, mivel az R^2 növekedése jelentős volt a negyedfokú polinomiális függvényekhez képest.

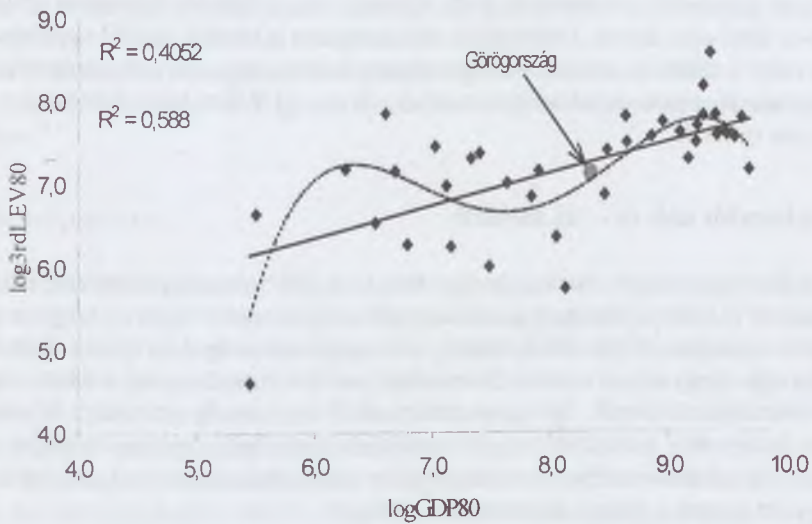
6. ábra

Az egy főre jutó GDP és a felsőoktatásban tanulók bruttó aránya a megfelelő korcsoporthoz viszonyítva (1970)

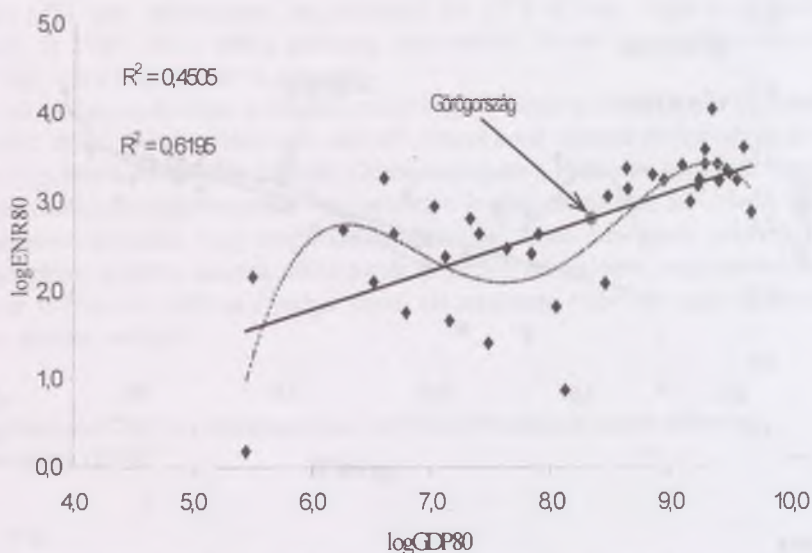
7. ábra

Az egy főre jutó GDP és a felsőoktatásba beiratkozott hallgatók száma százezer lakosra nézve (1980)

8. ábra

Az egy főre jutó GDP és a felsőoktatásban tanulók bruttó aránya a megfelelő korcsoporthoz viszonyítva (1980)

A fenti diagramok azt mutatják, hogy Görögország a fejlődés főáramban helyezkedett el 1970-ben, illetve 1980-ban is. Megvizsgálva a kérdést, el kell vetnünk a görög kutatók állítását, miszerint a felsőoktatási beiratkozási arányok Görögországban magasabbak voltak, mint amilyeneket az ország GDP-ben mért fejlettségi szintje alapján várnánk.

Pontosabb mérés – új modell

Az előző részekben kizárólag az egy főre jutó GDP amerikai dollárban kifejezett értékével mértük az országok gazdasági fejlettségi szintjét. Tekintve, hogy ez a mutató a hivatalos valutakulcson alapul, számos pontatlanságot tartalmaz. Ennek következtében egy olyan módszert kerestünk, amelynek segítségével a lehető legtöbb torzítás kiküszöbölhető, így pontosabban méri egy ország gazdasági fejlettségét, mint az egy főre jutó GDP. Arra voltunk kíváncsiak, hogy egy ilyen módszer használata változtatna-e eddigi eredményeinken, más szóval alapot szolgáltat-e arra, hogy elfogadjuk a görög oktatáskutatók állítását.

A tételenkénti átárazásos módszer az egyik lehetőség egy ország gazdasági fejlettségének pontosabb mérésére. Azonban ez a módszer meglehetősen nehézkes és hosszadalmas, és csak kevés ország összehasonlítására alkalmas. Az általunk választott Jánossy-féle módszer ezzel szemben egyszerű és jóval több országra alkalmazható.

Az 1950-es és 1960-as években a különböző országok gazdasági fejlettségének összehasonlítása növekvő mértékben foglalkoztatta a közgazdászokat. A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok fő irányát képviselő ún. átárazásos módszerek során a gazdasági mutatókat elemi összetevőikre (tételekre) bontották, és tételeként átváltották egy összehasonlító pénzegységre (általában amerikai dollárra). Ez az összehasonlítási módszer egyrészt igen körülményes volt, másrészt csak abban az esetben lehetett alkalmazni, ha a két összehasonlítandó országról rendelkezésre álltak a lehető legrészletesebb statisztikai adatok.

A hivatalos valutakulcs segítségével történő összehasonlítások kevésbé pontos információkkal szolgáltak az országok gazdasági fejlettségi szintjét illetően, azonban lényegesen egyszerűbb számításokat igényeltek: vették az egyes országok saját valutában kifejezett nemzeti jövedelmét, átváltották amerikai dollárra a hivatalos valutaárfolyam (valutakulcs) segítségével. M. K. Bennett és A. G. Jipp vizsgálatai nyomán másfajta egyszerűsített mérési módszerek is ismertek, melyek természetes mértékegységekben kifejezhető gazdasági mutatók segítségével állapítják meg az országok gazdasági fejlettség szerinti sorrendjét.

Az eltérő társadalmi-politikai berendezkedésű országok gazdasági fejlettségének összehasonlítása újabb nehézségek elé állította a kutatókat. Az egyik probléma az országok két csoportjának eltérő nemzetijövedelem-számításából eredt: a szocialista országok nemzeti jövedelmük kiszámításakor figyelmen kívül hagyták a nem anyagi jellegű szolgáltatások értékét (vagyis a közigazgatás és védelem, személyi és anyagi-szakmai szolgáltatások és más hasonló tevékenységek), azaz mindazt, ami az anyagi termelés szféráján túlmutat. További nehézséget jelentett, hogy a központi tervezésen alapuló gazdaságok árrendszere jelentősen eltért a valódi értékarányos árrendszertől, és ez az eltérés országonként is változott. Egy olyan új módszerre volt tehát szükség, amely képes mindezen torzítások kiküszöbölésére, és lehetővé teszi a szocialista és kapitalista országok gazdasági fejlettségének összehasonlítását.

A Jánossy Ferenc által kidolgozott új módszer megoldást jelentett ezekre a problémákra.¹³

A Jánossy-módszer

Az új módszer kidolgozásakor Jánossy kiindulópontja az volt, hogy egy ország gazdasági fejlettségi szintje a termelés és a fogyasztás szinte minden területén megnyilvánul. Egy ország természeti adottságai és legkülönbözőbb sajátosságai azonban a termelés struktúráját sokkal inkább meghatározzák, mint a fogyasztását. Így a fogyasztás különböző indikátorainak¹⁴ vizsgálata megfelelő alapot szolgáltathat az egyes országok gazdasági fejlettségi szintjének meghatározásához. Ezen felül a fogyasztási indikátorok használatával az országok eltérő árrendszereiből fakadó problémák is kiküszöbölhetők, tekintve hogy ezen indikátorok az elfogyasztott mennyiségben mérnek.

¹³ Az ő módszere nyomán egy új közgazdasági iskola jött létre, melynek legismertebb képviselői Ehrlich Éva és Bekker Zsuzsa.

¹⁴ A természetes mértékegységekben kifejezett fogyasztási indikátorokat Jánossy természetes gazdasági mutatóknak, vagy röviden NG-mutatóknak nevezi.

Az egyes országok gazdasági fejlettségi szintjének meghatározásához vezető főbb lépések a következők voltak:

1. Mivel az NG-mutatók szoros kapcsolatban állnak az ország fejlettségi szintjével, szükség volt a fejlettségi szint előzetes, hozzávetőleges becslésére – Jánossy az egy főre jutó hivatalos GDP értékeket használta a fejlettségi szint mércéjeként (xoff). Első lépésben ki kellett választani a megfelelő országokat: egy ország akkor kerülhetett be az elemzésbe, ha az egy főre jutó nemzeti jövedelmére és minden egyes NG-mutatóra vonatkozóan rendelkezett adatokkal.
2. A második lépésben a megfelelő NG-mutatókat kell kiválasztani, illetve képezni a választott országok statisztikai adatai alapján. Jánossyék 16 főmutatót és 8 pótmutatót használtak¹⁵ a gazdasági fejlettségi szintek mérésére szolgáló korrigált GDP adatok kiszámításához. Az yij az „i”-edik sorszámu ország „j”-edik NG-mutatójának természetes egységekben kifejezett értékét jelöli.
3. A harmadik lépésben a kiválasztott és létrehozott NG-mutatókat (yij) ábrázolták a hivatalos nemzeti jövedelem függvényében (xi,off).
4. Ezt követően minden egyes NG-mutató diagramján meghatározták a pontthalmaz középvonalát. Az így nyert görbe az adott mutató és a fejlettségi szint közötti kapcsolatot reprezentálta, vagyis a középvonal megmutatta az adott NG-mutatónak a megfelelő fejlettségi szinthez tartozó „normál” értékét, és fordítva: a középvonal megmutatta egy ország yij értékéhez tartozó azon xij (fejlettségi szint) értéket, melynek esetében az adott NG-mutató aktuális értéke „normális” volna.
5. Az utolsó lépés az egyes országok fejlettségi szintjének meghatározása (akár újabb országoké is). Az adott ország korrigált nemzeti jövedelme értékének meghatározásához az összes NG-mutató diagramjáról le kellett olvasni az xij fejlettségi értékeket. Ezen xij értékek mértani átlaga adta az ország fejlettségi szintjének kívánt mérőszámát. Majd az utolsó két lépést iterálva pontosították az eredményeket.

A Jánossy-módszer fenti lépéseit követve kiszámítottuk az egyes országok 1990-re vonatkozó korrigált GDP értékeit. A számításainkhoz felhasznált indikátorok egy részét a Jánossy által használt indikátorok közül választottuk, más részét Ehrlich Éva Jánossy-módszeren alapuló későbbi vizsgálatai alapján vontuk be. Erre azért volt szükség, mert a Jánossyék által használt fogyasztási mutatókra vonatkozóan a kilencvenes évek hivatalos ENSZ-statisztikái már nem tartalmaznak adatokat.¹⁶

A következő ábrák az oktatási mutatók és a korrigált nemzeti jövedelem közötti összefüggéseket mutatják.¹⁷

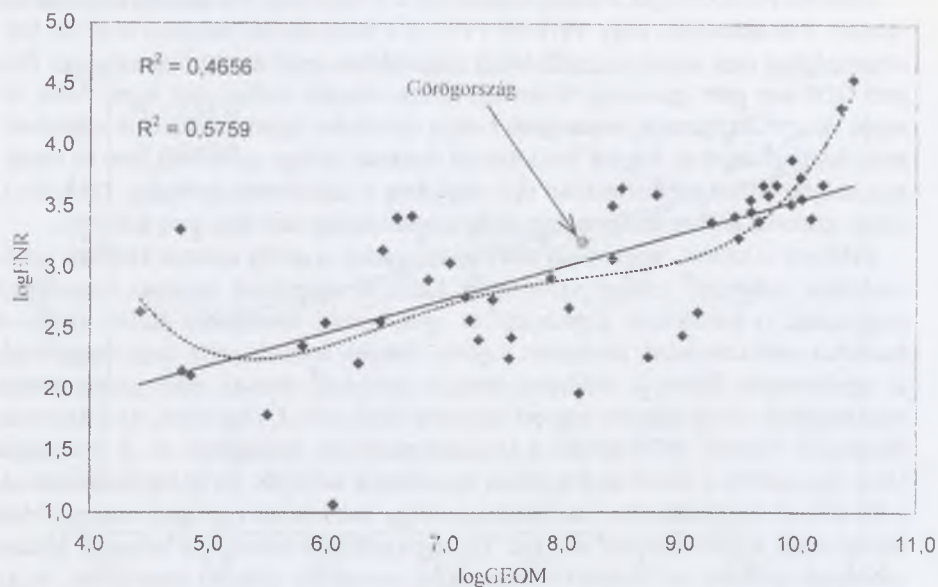
¹⁵ Az elemzésben használt mutatókat a Mellékletben közöljük.

¹⁶ Az elemzésben használt mutatókat a Mellékletben közöljük.

¹⁷ Vizsgálatunkba végül 49 ország került be, mert ezek rendelkeztek a kiválasztott mutatók mindegyikére vonatkozó statisztikai adatokkal.

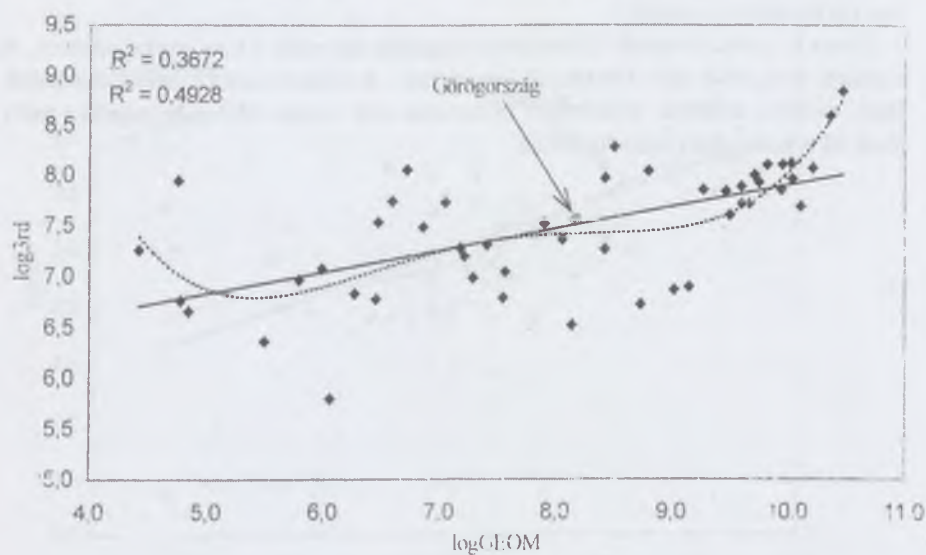
9. ábra

Az egy főre jutó korrigált GDP-értékek és a felsőoktatásban tanulók bruttó aránya a megfelelő korcsoporton belül (1990)

10. ábra

Az egy főre jutó korrigált GDP-értékek és a százezer lakosra jutó hallgatók száma (1990)

Amint az a fenti ábrákon látható, Görögország éppen a főáramban helyezkedik el. Tehát ezen – várhatóan az említett torzításoktól mentes – gazdasági fejlettségi mutató használatával a korábban kapott eredményeink replikálódtak.

Eredményeink cáfolják a görög kutatóknak a felsőoktatás expanziójára vonatkozó nézetét. Kijelenthetjük, hogy 1970-től 1995-ig a felsőoktatási hallgatói arányok Görögországban nem voltak szignifikánsan magasabbak, mint az Görögország egy főre jutó GDP-ben mért gazdasági fejlettségi szintje alapján várható lett volna. Nem vitatjuk, hogy Görögországban nagyon magas társadalmi igény mutatkozik a felsőoktatás iránt, és azt sem, hogy a felsőoktatási rendszer jellege egyoldalú, ami az általános szakok túlzott preferálásában nyilvánul meg a szakoktatás rovására. De a fenti, széles szakmai körben hangoztatott nézet semmiképpen sem állja meg a helyét.

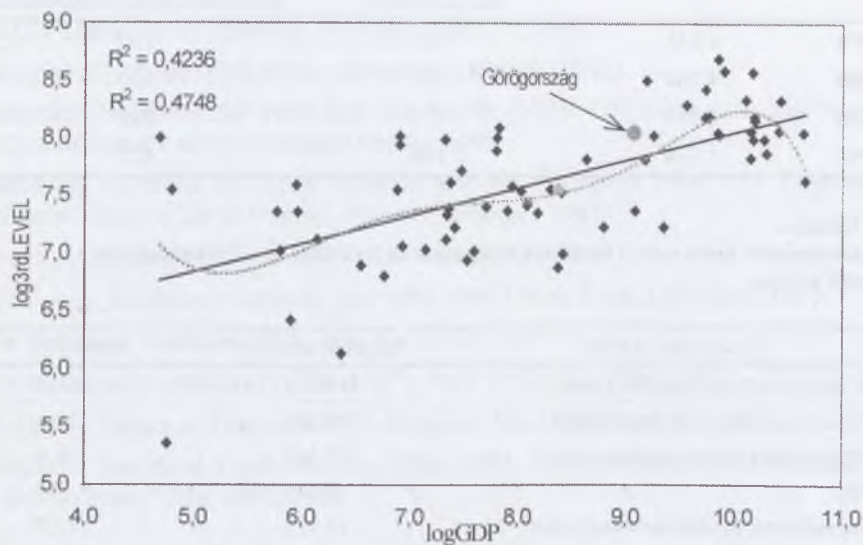
Felmerül a kérdés, hogy miért ennyire elfogadott a görög kutatók körében a felsőoktatás „túlképző” jellegét valló nézet. Kétfajta, egymással szorosan összefüggő magyarázat is kínálkozik. Egyrészt az egész görög társadalom észleli azokat a hatalmas erőfeszítéseket, amelyeket a görög fiatalok tesznek azért, hogy bejussanak az egyetemekre, illetve az áldozatot, amelyet családjuk hoznak, hogy gyermekeiket hozzásegítsék az oly nagyon vágyott egyetemi diplomához. Úgy tűnik, ez a hatalmas társadalmi nyomás reflektálódik a társadalomtudósok munkáiban is. A jelenséget látva, úgyszólván a tudományt is ennek igazolására fordítják. És itt kapcsolódhatunk a következő magyarázathoz, nevezetesen, hogy esetünkben egy igen szerencsétlen módszertani megközelítésről van szó. Egy nemzetközi kontextusba helyezett állítást próbálnak igazolni, ám ehhez kevés országra vonatkozó adatsort használnak, és az országokat általuk nem indokolt módon válogatják ki a rendelkezésre álló nemzetközi adatbázisból. Ráadásul azt sem vizsgálják, hogy az általuk közölt adatok egymástól szignifikánsan eltérnek-e. Úgy tűnik, mintha az ebben a témában írt tanulmányok reprodukálnák egymást. Az újabb esszék csak megpróbálják alátámasztani a széles körben elfogadott tényt, és ennek érdekében gyakran igen vitatható módszertani eszközökhöz nyúlnak.

Ennek a „túlészlelésnek” a részletes vizsgálata túlmutat e tanulmány keretein, de alapjául szolgálhat egy következő kutatásnak. Az mindenesetre bebizonyosodott, hogy mindent érdemes ellenőrizni, és semmit sem szabad elfogadni pusztán azért, mert több kompetens személy állítja.

Melléklet

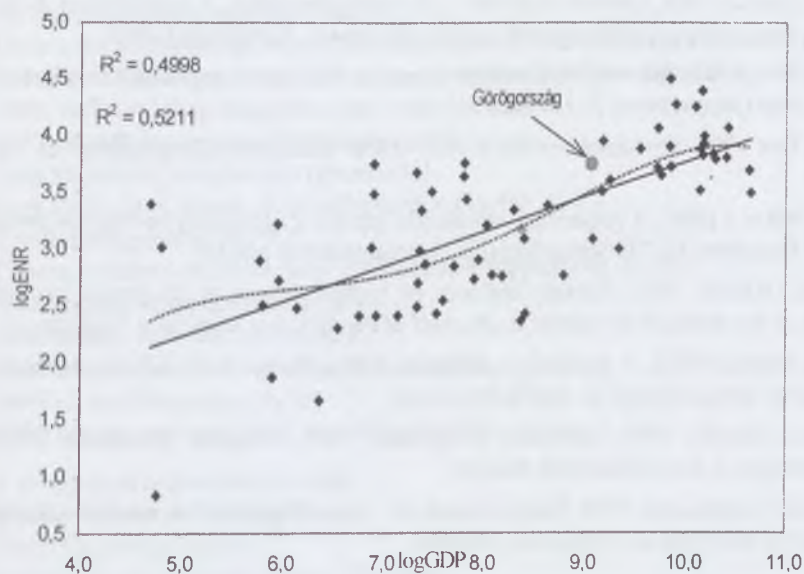
11. ábra

Az egy főre jutó GDP és a felsőoktatásba beiratkozott hallgatók száma százezer lakosra nézve (1995)

12. ábra

Az egy főre jutó GDP és a felsőoktatásba beiratkozott hallgatók bruttó aránya a megfelelő korcsoport arányában (1995)

1. táblázat

Az egy főre jutó GDP és a felsőoktatás részvételi arányai

Év	Az egy főre jutó GDP	A felsőoktatásba beiratkozott hallgatók száma százezer lakosra nézve	A felsőoktatásba beiratkozott hallgatók bruttó aránya a megfelelő korcsoport százalékában
1970	1 133	976	13,5
1980	4 163	1 256	16,7
1990	6 513	1 910	24,8
1995	8 684	3 149	42,5

2. táblázat

A kiválasztott tanulmányi területek hallgatóinak létszáma és a felsőoktatáson belüli aránya

Tanulmányi terület	Hallgatói létszám	Arány (%)
A felsőoktatásban tanulók száma	117 260	100,0
Neveléstudomány és tanárképzés	16 899	14,4
Bölcsészet, vallás és teológia	22 189	18,9
Jog	8 693	7,4
Társadalom- és viselkedéstudomány	13 772	11,7
Kereskedelmi és üzleti adminisztráció	6 478	5,5

Irodalom

- Bekker, Zsuzsa 1988. *Growth Patterns – Dynamic Branches. A contribution to the description of the socialist growth pattern*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Ehrlich, Éva 1967. International comparisons by indicators expressed in physical units. *Acta Oeconomica*, 2: 107–124.
- Ehrlich, Éva 1991. *Országok versenye 1937–1986*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó
- Fokasz, Nikosz 1986. *A gazdasági növekedés gazdasági fejlettség mérésének problémái*. Budapest: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet
- Gavroglu, Kostas 1981. Certain features of higher education in greece and the failure of the attempts to reform it. *Journal of the Hellenic Diaspora*. Summer
- Jánossy, Ferenc 1963. *A gazdasági fejlettség mérhetősége és új mérési módszere*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Loumbos, Vassilis 1996. *Tülképzés felsőfokon*. Ph.D. dolgozat. Budapest: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet
- Tsoukalas, Constantine 1981 Some aspects of „over-education” in modern Greece. *Journal of the Hellenic Diaspora*. Summer

Altalunk felhasznált évkönyvek és statisztikák:

Annual Bulletins of Housing and Building for Europe and North America (for 1993, 1996, 1998). Geneva: UN, 1995, 1997, 1999

Key Indicators of the Labour Market 1999. Geneva: International Labour Office, 1999

OECD Labour Force Statistics 1977-1997. OECD, 1999

Reviews of National Policies for Education – Greece (1997)

Statistical Yearbook for Asia and the Pacific 1998. UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, 1999

Statistical Yearbook for Latin America and the Caribbean 1996. UN Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 1997

UN Demographic Yearbook 1997. New York: UN, 1999

UN Energy Statistics Yearbooks (for 1991, 1995). New York: UN, 1993, 1997

UN Statistical Yearbook 1978. New York: UN, 1979

UN Statistical Yearbooks (41nd and 42nd). New York: UN, 1996, 1997

UNESCO Statistical Yearbook 1973. Belgium: The UNESCO Press, 1974

UNESCO Statistical Yearbooks (for 1996, 1997, 1998). UNESCO Publishing and Bernan Press, 1996, 1997, 1998

Melléklet*Az elemzésben használt főmutatók a következők voltak:*

Korrigált acélfogyasztás (kg/fő)

Cementfogyasztás (kg/fő)

Villamosenergia-fogyasztás (kWh/fő)

Összes energiahordozók fogyasztása szénegyenértékre átszámítva (tonna/fő)

Összes műtrágyafogyasztás, hatóanyagegységben (kg/fő mezőgazdasági dolgozó)

1000 mezőgazdasági dolgozóra jutó traktorok száma

1000 lakosra jutó regisztrált tehergépkocsik száma

Napi állatifehérje-fogyasztás (gramm/fő)

Éves kávé-, tea-, kakaó- és tojásfogyasztás (kg/fő)

Textilszálfogyasztás (kg/fő)

Csomagolópapír- és egyéb nem nyomdapapír fogyasztása (kg/fő)

Nyomdapapír-fogyasztás (kg/fő)

1000 lakosra jutó telefonok száma

1000 lakosra jutó rádió-vevőkészülékek száma

Belföldi levélforgalom (db/fő)

1000 lakosra jutó regisztrált személygépkocsik száma

A pótmutatók a következők voltak:

Vasúton szállított áruk (kg/fő)

Cukorfogyasztás (kg/fő)

Napi tej-és tejtermék-fogyasztás (Kcal/fő)

Nettó gabonafogyasztás (kg/fő)

Egy mezőgazdasági dolgozó által eltartott lakosok száma

1000 lakosra jutó orvosok száma

1000 lakosra jutó gyógyintézeti ágyak száma

Csecsemőhalandóság

Az általunk használt NG-mutatók a következők voltak:

Villamosenergia-fogyasztás (kWh/fő)

Összes energiahordozók fogyasztása szénegyenértékre átszámítva (tonna/fő)

Éves nyersolajfogyasztás (kg/fő)

Összes műtrágyafogyasztás, hatóanyagegységben (kg/fő mezőgazdasági dolgozó)

A mezőgazdasági dolgozók gazdaságilag aktív populáción belüli aránya

1000 lakosra jutó napilapforgalom (db/nap)

1000 lakosra jutó telefonok száma

1000 lakosra jutó rádió-vevőkészülékek száma

1000 lakosra jutó televíziókészülékek száma

1000 lakosra jutó regisztrált személygépkocsik száma

Csecsemőhalandóság